

پوش مردمی «هر خانواده زواره‌ای یک چهارصفه» ۲۵ خانه تاریخی زواره را از تخریب نجات داد

بازگشت مردم به زواره برای احیای چهارصفه‌ها

شهردار سابق زواره: ۱۳۰ چهارصفه با ارزش تخریب شده است که قصد بازسازی آنها را داریم

مسئول پوش مردمی زواره: قیمت هر چهارصفه بعد از بازسازی از ۲۰ میلیون تومان به ۳۰۰ میلیون می‌رسد

نیره خادمی - شهروند/ بادهای سیاه اهالی را زیر طاق‌های خانه می‌کشاند؛ چراغ روشن می‌کند و می‌نشستند به حرف و تعریف از قصه‌ها و قصه‌های زواره. روز بعد برای زواره‌های روز گرفتاری و تمیز کاری بود. صفه‌ها و اتاق‌ها پر از شن‌های روان بود و سیاه، بعد از جنگل کاری در اطراف زواره، بادهای سیاه کمتر شد اما چهارصفه‌ها هر روز خالی و خالی تر شدند. فرزندان نساج‌ها، آهنگران و قالیبافان شهر را ترک کردند؛ هر کدام به مقصدی؛ اصفهان، شیراز یا تهران. چهارصفه‌های تاریخی ماندند و بازمانده‌های پیر. سال ۲۶، ۸۳ هکتار از این بافت تاریخی شطرنجی که از چهارصفه‌ها تشکیل شده، به ثبت ملی رسید تا از خرابی حفظ شود اما از سه سال قبل خیلی از آنها یکی که رفته بودند، به فکر افتادند که برگردند. فهمیدند که آن خانه‌های پدری با حوضخانه، سرداب، بادگیر، پنج در و شانشین‌هایش ریشه در تاریخ و اقلیم‌شان دارد. شهرداری، شورای شهر و سازمان میراث فرهنگی حمایت‌هایی را هر چند کوچک، در پیش گرفتند. مردم هم پای کار آمدند؛ به‌ویژه از ۶ ماه قبل که کمپین «هر خانواده زواره‌ای یک چهارصفه» به راه افتاد. حالا ۱۵ چهارصفه احیا شده‌اند و ۱۰ تای دیگر در حال تعمیر و مرمت است. بعضی‌ها هم که چهارصفه‌ای نداشتند، بانی‌را خریدند تا بعد از توش‌اقامتگاه‌ها ایرانی‌گردان و یادگاری برایشان شود. «عمو و پسر عموم قبلاً منزل پدری‌م را احیا کردند من هم می‌خواهم چهارصفه پدرم را بازسازی کنم. می‌خواهم بسنت‌های گذشته‌مان زنده بماند و به‌عنوان الگوی بافت سنتی حفظ شود.» سیدرضا طباطبایی یکی از همین آدم‌هایی است که در زواره به دنیا آمده اما از کلاس دهم، برای ادامه تحصیل به اصفهان و بعد به شیراز رفته است. او حالا به زواره برگشته است. «به واسطه توجهی که شهردار سابق و میراث فرهنگی داشت، توجه به خریداری و بازسازی بافت‌ها بیشتر شده است. هم مصالح و هم یک‌واحد کوچک به اندازه ۵ تا ۲۰ میلیون برای بازسازی می‌دهند. حالا خانه پدری ما هم در حال تعمیر است.» چهارصفه‌ها در این منطقه خشک و کویری منطق خاصی برای ساخت داشته‌اند تا به‌طور طبیعی از هوای گرم و سرد بهره ببرند. «هوای گرم این‌جا باعث شد تا خانه‌ها این‌طور شکل بگیرند. طاق‌های بلند در تابستان هوای خنک را به خود می‌کشند و چهار اتاقی که در گوشه‌ها قرار دارد، باعث گرمای بیشتر در زمستان است. اتاق‌های گوشواره در زمستان با یک وسیله گرمایی خیلی ابتدایی، مثلاً بخاری آتشی که داخل دیوار بود و برای خروج دود به پشت‌بام وصل بود، گرم می‌شد. معمولاً روی این اتاق‌ها یا خانه‌ها قراد داشت. مردم در تابستان‌ها زیر طاق‌های بلند یا همان صفه‌ها زندگی می‌کردند و زمستان به چهار اتاق گوشه‌بانه‌ی می‌پرد.

بادهای نخ تسبیح چهارصفه‌ها

محمدعلی لباغ‌قاسمی در مطالعه بافت تاریخی زواره به این موضوع پرداخته است: «در نیمی از ماه‌های سال بادهای شدید در زواره می‌وزد و این عامل در نحوه بنای خانه‌ها اثر مهمی دارد، بنابراین ساختمان منازل برای درامان بودن از بادهای جنوبی (قبله) و طوفان‌های غربی (کاشی) اغلب رو به شمال و مشرق بنا شده‌اند.

محمدعلی لباغ‌قاسمی در مطالعه بافت تاریخی زواره به این موضوع پرداخته است: «در نیمی از ماه‌های سال بادهای شدید در زواره می‌وزد و این عامل در نحوه بنای خانه‌ها اثر مهمی دارد، بنابراین ساختمان منازل برای درامان بودن از بادهای جنوبی (قبله) و طوفان‌های غربی (کاشی) اغلب رو به شمال و مشرق بنا شده‌اند.

بادهای کویر می‌گذشتند و شن و خاک را با خود به زواره می‌بردند. همین هم شد که بادهای زواره در میان مردم به طوفان یا باد سیاه معروف شد. قبل از انقلاب در بخش‌هایی از کویر جنگل کاری شروع شد، شدت بادهای را کمتر کرد اما در حال نخ سرنوشت خانه و چهارصفه‌ها به همین بادهای وصل بود.

بالا می‌رود: «در گذشته شورا و شهرداری خواستار این مطلب بودند، اما حالا مردم مطالبه‌گر شده‌اند و به دنبال هویت خود هستند، به‌ویژه این‌که خاستگاه اصلی چهارصفه و کلیت طراحی آن از زواره است. شاید چهارصفه برخی از شهرها به صورت جداگانه وجود داشته باشد اما زواره تنها شهری است که بافت یکدست چهارصفه دارد. علی‌الکبر غفاری صفت در کتاب شهسور زواره این موضوع را به خوبی توضیح داده است.» صادقی که حالا مدیری بحران اداره کل راه و شهرسازی زواره را بر عهده دارد، می‌گوید: «چهارصفه‌ها هرکدام برای یک کاربری خاص بازسازی می‌شده‌اند، موزه، گالری یا مثلاً برای و کتاب آموزشی و معماری. یکی از آنها هم چند وقت قبل، محل ورزش باستانی شد. برخی از این بناها هم مثل تلفن‌خانه زواره، خانه معتمدین یا اولین مدرسه به‌عنوان اقامتگاه‌های نمونه مرمت و معرفی می‌شوند.» زواره دو استاد نمونه برای ساخت چهارصفه دارد؛ یکی محمدتقی عبدالزاده که مناره تاریخی این شهر را ساخته است و دیگری رضاسنجی که حالا بازنشسته شده است، اما تنها فعال حرفه‌ای در این

حوزه است که به قول اومی تواند چهارصفه را زنده کند. نرخ مهاجرت معکوس یکی و نیم درصد است با وجود توجهی که مردم در سه‌سال گذشته به چهارصفه‌ها داشته‌اند، هنوز هم به علت ظرفیت محدود تجارت، نرخ مهاجرت معکوس به آن یک و نیم درصد است و حالا بیش از ۸ هزار نفر جمعیت دارد. آن‌طور که شهسور سابق زواره می‌گوید: «هنرینه نگهداری چهارصفه‌ها بالاست اما به گفته سعید مختاریان زواره که پوش مردمی هم برای چهارصفه راه انداخته است با تعمیر و بازسازی صفه‌ها قیمت آنها: ۲۰ تا ۲۰۰ میلیون تومان به ۳۰۰ تا ۷۰۰ میلیون می‌رسد.» حالا تعدادی از آنها برای توسعه گردشگری و بوم‌گردی آماده شدند که قیمت‌های چندمیلیونی دارند. مردم مسایلی طولانی در میان این شانه‌شین‌ها و پنجره‌های رنگی زندگی می‌کردند اما نمی‌دانستند که کجا هستند.» مختاریان زواره هم یکی از افرادی است که به شهر اجدادی خود بازگشته و در حال بازسازی یکی از همین خانه‌هاست تا در آن‌جا پروژه بوم‌گردی راه‌اندازی کند. چند وقتی

بالا می‌رود: «در گذشته شورا و شهرداری خواستار این مطلب بودند، اما حالا مردم مطالبه‌گر شده‌اند و به دنبال هویت خود هستند، به‌ویژه این‌که خاستگاه اصلی چهارصفه و کلیت طراحی آن از زواره است. شاید چهارصفه برخی از شهرها به صورت جداگانه وجود داشته باشد اما زواره تنها شهری است که بافت یکدست چهارصفه دارد. علی‌الکبر غفاری صفت در کتاب شهسور زواره این موضوع را به خوبی توضیح داده است.» صادقی که حالا مدیری بحران اداره کل راه و شهرسازی زواره را بر عهده دارد، می‌گوید: «چهارصفه‌ها هرکدام برای یک کاربری خاص بازسازی می‌شده‌اند، موزه، گالری یا مثلاً برای و کتاب آموزشی و معماری. یکی از آنها هم چند وقت قبل، محل ورزش باستانی شد. برخی از این بناها هم مثل تلفن‌خانه زواره، خانه معتمدین یا اولین مدرسه به‌عنوان اقامتگاه‌های نمونه مرمت و معرفی می‌شوند.» زواره دو استاد نمونه برای ساخت چهارصفه دارد؛ یکی محمدتقی عبدالزاده که مناره تاریخی این شهر را ساخته است و دیگری رضاسنجی که حالا بازنشسته شده است، اما تنها فعال حرفه‌ای در این

شده است که ما قصد داریم آن را زنده کنیم.» سازه‌های تاریخی زواره هم ارزش تاریخی دارد و هم ظرفیت جذب گردشگر، بنابراین او معتقد است که باید آنها مرمت و بازسازی شوند: «صفه‌ها ساختار درون‌گرای دارند و خانواده‌ها در گذشته به صورت جداگانه می‌کردند. در آن زمان شهر وسعت مشخصی داشت و بافت آن، طوری بود که از حمله مغول‌ها و زلزله‌ها و زلزله‌ها در امان باشد. مردم به دلیل بی‌توجهی هسته مرکزی بافت آن، طوری بودند که به سمت حاشیه شهر رفتند، حالا در هر خانه قدیمی فقط یک پیرزن یا پیرمرد به تنهایی زندگی می‌کند.» صادقی از شغل‌هایی که در زواره مرسوم بوده است هم نام می‌برد: «کسانی که آهنگری، سفالگری، بافندگی و جولایی می‌کردند، در زواره زمین چهارصفه‌ها برای کار خود را نگاه می‌داشتند.» زواره‌ای‌ها به دنبال بازگشت به اصالت و هویت قبلی خود هستند. «تفکر بازگشت به چهارصفه‌ها، سه‌سال قبل کلید خورد. بود اما از ۶ ماه قبل به صورت شعار و یک برند اجتماعی در آمد. زمانی هم که شهردار بودم، قصد بودا کردن شهر بود، البته شهرداری نمی‌تواند محور باشد و فقط نقش تسهیل‌گری دارد. این تفکر هم با تفکر بازآفرینی شهری که در دولت وجود دارد، یکی است و می‌تواند در این زمینه کمک کند.» او معتقد است که اگر چهارصفه‌ها بازسازی شود و شهر به شکل پویایی دربیاید، حتماً زمان ماندگاری گردشگر هم

شده است که ما قصد داریم آن را زنده کنیم.» سازه‌های تاریخی زواره هم ارزش تاریخی دارد و هم ظرفیت جذب گردشگر، بنابراین او معتقد است که باید آنها مرمت و بازسازی شوند: «صفه‌ها ساختار درون‌گرای دارند و خانواده‌ها در گذشته به صورت جداگانه می‌کردند. در آن زمان شهر وسعت مشخصی داشت و بافت آن، طوری بود که از حمله مغول‌ها و زلزله‌ها و زلزله‌ها در امان باشد. مردم به دلیل بی‌توجهی هسته مرکزی بافت آن، طوری بودند که به سمت حاشیه شهر رفتند، حالا در هر خانه قدیمی فقط یک پیرزن یا پیرمرد به تنهایی زندگی می‌کند.» صادقی از شغل‌هایی که در زواره مرسوم بوده است هم نام می‌برد: «کسانی که آهنگری، سفالگری، بافندگی و جولایی می‌کردند، در زواره زمین چهارصفه‌ها برای کار خود را نگاه می‌داشتند.» زواره‌ای‌ها به دنبال بازگشت به اصالت و هویت قبلی خود هستند. «تفکر بازگشت به چهارصفه‌ها، سه‌سال قبل کلید خورد. بود اما از ۶ ماه قبل به صورت شعار و یک برند اجتماعی در آمد. زمانی هم که شهردار بودم، قصد بودا کردن شهر بود، البته شهرداری نمی‌تواند محور باشد و فقط نقش تسهیل‌گری دارد. این تفکر هم با تفکر بازآفرینی شهری که در دولت وجود دارد، یکی است و می‌تواند در این زمینه کمک کند.» او معتقد است که اگر چهارصفه‌ها بازسازی شود و شهر به شکل پویایی دربیاید، حتماً زمان ماندگاری گردشگر هم

چهارصفه‌های چهار فصل

محمدعلی لباغ‌قاسمی در مطالعه بافت تاریخی زواره در این‌باره نوشته است: «برای فرار از گرما اقدام به ایجاد چهارصفه کردند که محیطی وسیع است و آفتاب گرم تابستان در آن نفوذی ندارد و علاوه بر آن ساختمان سرداب‌های وسیع که در تابستان هوای خنکی دارد یکی از وسایل مبارزه با گرما بوده است، سرداب‌ها طوری بنا می‌شد که شعله آفتاب مستقیماً در آن نتابد، بنابراین در ورودی زیرزمین رو به شمال یا مغرب است. قسمتی از پشت‌بام‌ها برای خولیدن در شب‌های تابستان به صورت مسطح ساخته می‌شد. خانه‌های قدیمی دارای دیوارهای ضخیم و سقف‌های قطری است که به یک متر می‌رسد و چنین وضعی برای جلوگیری از نفوذ سرمای شدید زمستان و گرما در تابستان است. پوشش داخلی ساختمان به‌ویژه صفه‌ها از گاهگل است و کمتر با گچ سفیدکاری می‌شود چون گاهگل در میزان درجه حرارت موثر است. حتی در گذشته با این‌که سرداب‌ها از آجر ساخته می‌شد از بندکشی دیوارهای جانبی سرداب گچ به‌منظور خشک بودن بیشتر هوای داخل سرداب امتناع می‌شده زیرا عقیده داشتند زمانی که بندکشی دیوار با گچ پوشیده شود، هوای سرداب گرم می‌شود.» به دلیل چرخشی بودن آفتاب صفه‌ها به شکل گنبد ساخته می‌شد و طراحی طوری بود که از طلوع تا غروب دمای خانه مطلوب باشد. ارتفاع صفه‌ها تا سقف حدود ۴ متر و نیم است و اغلب طوری ساخته می‌شد تا فرزندان هم بعد از تشکیل خانواده همان جا سکونت داشته باشند.

مردم هم با توجه به قدرت مالی خود خانه‌ها را می‌ساختند که همه آنها از چهارصفه استفاده می‌شد اما صفه‌ها از نظر شکلی در سه درجه تقسیم‌بندی می‌شدند. خانه‌های درجه یک به خانه‌های اربابی معروفند که وسعت‌شان اغلب از ۱۰۰ مترمربع بیشتر است، علاوه بر داشتن چهارصفه، حوضخانه و سرداب هم دارند. برخی از آنها از دو قسمت زنانه و مردانه درست شده، ساختمان مردانه جلوی منازل و قسمت زنانه در پشت آن قرار دارد. خانه‌های درجه دو حداکثر ۵۰۰ متر مساحت دارد. در این خانه‌ها از حوضخانه و اتاق‌های خیلی بزرگ خبری نیست. سقف اتاق‌ها برخلاف خانه‌های قدیمی تر قوسی شکل، تقریباً صاف و کم‌انحناست این خانه‌ها بیشتر در ۵۰ سال اخیر ساخته شده، خانه‌های درجه سه هم بیشتر متعلق به دهقانان و کارگران است که ساختمان اصلی‌شان چهارصفه است و تنها ۴ تا ۱۲ اتاق دارد.

نباید برای مرمت صفه‌ها عجله کرد

در حال حاضر عاملی شده تا فرهنگ استفاده از آن رایج شود. ما می‌خواستیم فرهنگ استفاده از آنها در بین مردم جا بیفتد، چرا که این صفه‌ها شناسنامه شهر ما هستند و زندگی در خانه‌های جدید با فرهنگ مان مغایر است. می‌خواستیم جوان‌ها بدانند این سرپناه‌های تاریخی چه اهمیتی برای شناساندن شهر ما به دیگران دارد. این در حالی است که در چند ماه اخیر هفته‌ای نبوده که صفه‌های زواره ده‌ها مشتری نداشته باشند و افراد از شهرهای دور و نزدیک برای استفاده از آنها بیایند. البته این امیدواری هم وجود دارد که این استقبال هر روز بیشتر از روز قبل شود.

که در آن استفاده می‌شود، کار را مشکل می‌کند. مرمت هر کدام شاید یک سال زمان ببرد، به همین دلیل اغلب معماران و بناهای جوان برای آن زمان نمی‌گذارند. در زواره هم تعداد کسانی که به مرمت صفه‌ها می‌پردازند، بسیار اندک است و نباید برای مرمت صفه‌ها عجله کرد. در حال حاضر در زواره صفه‌هایی داریم که عمرشان به هزار سال هم می‌رسد، اما صفه‌هایی که من آنها را مرمت کردم، عمری حدود ۳۰۰ تا ۴۰۰ سال داشتند، بعد از مرمت هم تلاش‌های بسیاری انجام شد تا آنها معرفی کنیم.

داشتن مواد غذایی که از شر گرما و نور در امان باشند. این ویژگی در اغلب صفه‌های زواره وجود دارد. به غیر از زواره، صفه‌ها در کاشان و خوزستان هم وجود دارند. مناطقی که آب‌وهوایی شبیه زواره دارند و استفاده از این صفه‌ها در آن مناطق رایج است. من هم چند سالی است که به کار مرمت صفه‌ها می‌پردازم، آن هم بعد از بازنشستگی که دیگر وقتم آزاد بود و می‌توانستم برای مرمت زمان بگذارم، چون مرمت صفه‌ها مرمت سایر خانه‌ها و سرپناه‌ها متفاوت است. برای مرمت هر صفه باید مدت زمان زیادی صرف کرد. فرم گنبدی این سرپناه‌ها و مصالحی

و شیوه ساخت و معماری قلعه کوه صفه به سایر قلعه‌های دوران ساسانی شباهت داشته است. اما در زواره استفاده از صفه‌ها، تاریخی طولانی دارد و از زمان قدیم صفه‌های بسیاری در شهر وجود دارد که مورد استفاده مردم بوده است. معمارهای قدیم زواره با توجه به اقلیم گرم و مصالحی که در آن منطقه وجود داشت، به سمت ساخت چنین مکان‌هایی برای زندگی رفت. صفه‌ها از چهار گوشه یا اتاق شکل گرفته‌اند که از تقاعش به ۶ متر و ۷۰ سانت می‌رسد و وقتی از بالا به آنها نگاه کنید، شبیه یک علاوه است. بسیاری از آنها زیرزمینی هم دارند برای خنک نگه

سیدحسین طلائی | صفه‌ها تاریخچه‌ای بسیار قدیمی و طولانی دارند. در برخی منابع از صفه‌هایی یاد شده که در زمان حضرت محمد(ص) از آنها استفاده می‌شد. در طول تاریخ، استفاده از صفه با توجه به وضع آب‌وهوا و نوع زندگی ساکنان مناطق مختلف بسیار مورد توجه بوده است و افرادی در مناطق گرم و خشک صفه‌های بسیاری می‌ساختند و در آن زندگی می‌کردند. این در حالی است که در اصفهان کوهی هم با نام صفه وجود دارد. کوهی در جنوب شهر که روایت است از زمان‌های خیلی دور به‌عنوان پایگاه و پناهگاه مورد استفاده مردم بوده

